

tasavvur

tekirdag ilahiyat dergisi | tekirdag theology journal

e-ISSN: 2619-9130

tasavvur, Haziran/June 2023, c. 9, s. 1: 17-51

Fusûlü'l-İmâdî nin Osmanlı Dönemi Fetâvâ Mecmualarına ve Hanefî Fıkıh Literatürüne Katkısı

Contribution of *Fusûlü'l-İmâdî* to Ottoman Period Fatawa Journals and
Hanafi Fiqh Literature

Şerif GEDİK

Dr. Bilecik Pazaryeri İlçe Müftüsü
Dr. Bilecik Pazaryeri District Mufti
hacegan85@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-2032-119X

DOI: 10.47424/ tasavvur.1232507

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 11 Ocak / January 2023

Kabul Tarihi / Date Accepted: 22 Mart / March 2023

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2023

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Citation: Gedik, Şerif. "Fusûlü'l-İmâdî'nin Osmanlı Dönemi Fetâvâ Mecmualarına ve Hanefî Fıkıh Literatürüne Katkısı" *Tasavvur - Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 9 / 1 (Haziran 2023): 17-51. <https://doi.org/10.47424/ tasavvur.1232507>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | [mailto: ilahiyatdergi@nku.edu.tr](mailto:ilahiyatdergi@nku.edu.tr)

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdag Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdag, 59100 Turkey.

CC BY-NC 4.0

Öz

Fürû-i fıkıh ve yargılama hukukuna dair konuları içeren meşhur *Hidâye* sahibi Burhâneddîn el-Mergînânî'nin (ö. 593/1197) torunu Ebü'l-Feth Zeynüddîn el-İmâdî'e (ö. 670/1271) ait *Fusûlü'l-İmâdî* adlı eser, Osmanlı şeyhülislâmları başta olmak üzere birçok müftü, kadı ve fakihî etkileyerek müracaat edilen temel eserlerden biri olmuştur. Birçok fetvâ ve fürû-i fıkıh eserine kaynaklık etmesi açısından da eser, önem arz etmektedir. Fergana bölgesinde kaleme alınan eserin gerek Osmanlı coğrafyasında gerekse diğer Müslüman coğrafyalarda müracaat edilen önemli kaynaklardan birisi olması da eserin ne kadar değerli ve kıymetli olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada, eserin önem ve kıymetine işaret edilerek, Osmanlı dönemi fetvâ mecmualarına ve Hanefî fıkıh literatürüne katkısı tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada Ebü'l-Feth Zeynüddîn el-İmâdî'nin hayatına değinilmiş, *Fusûlü'l-İmâdî* adlı eseri ise detaylı olarak incelenmiştir. *Fusûlü'l-İmâdî*'yi kaynak olarak kullanan Osmanlı Fetvâhâne'sinin en muteber fetâva mecmualarından kabul edilen bazı fetvâ eserlerine katkısı ele alınmış ve eserden yapılan bazı iktibaslara örnekleriyle birlikte yer verilmiştir. Ayrıca eserin, Hanefî fıkıh literatürüne katkısı Osmanlı dönemi bazı fürû-i fıkıh eserleri ile *Mir'ât-ı Mecelle* adlı eser esas alınarak incelenmiştir. Böylece *Fusûlü'l-İmâdî*'nin önemine, fıkıh ve fetvâ literatürüne katkısına işaret edilerek yeni çalışmalar için bu esere dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Hanefî Fıkıhı, Fusûlü'l-İmâdî, İmâdî, Fetâvâ Mecmuaları.

Abstract

The work named *Fusûlü'l-İmâdî*, which belongs to Ebü'l-Feth Zeynüddîn el-İmâdî, the grandson of Burhaneddin el-Merginani, the owner of the famous *Hidaye*, which includes the subjects of *Fürû-i Fiqh* and the law of trial, has been one of the main works that has been applied by influencing many mufti, kadi and jurists, especially the Ottoman sheikhs. The work is also important in terms of being a source for many fatawa and *fürû-i fiqh* works. The fact that the work written in the Fergana region is one of the main sources referenced both in the Ottoman geography and in other Muslim geographies also shows that the work is valuable. In this study, by pointing out the importance and value of the work, it was tried to determine the contribution of the work to the

Ottoman period fetâvâ mecmuas and Hanafi fiqh literature. In the study, the life of Ebü'l-Feth Zeynüddîn el-İmâdî was mentioned, and his work *Fusûlü'l-İmâdî* was examined in detail. The contribution of the Ottoman Fetvâhâne, which uses *Fusûlü'l-İmâdî* as a source, to some of the fetâva works, which are accepted as one of the most respected fetâva journals, is discussed and some quotations from the work are included with their examples. In addition, the contribution of the work to the Hanafi fiqh literature was examined on the basis of some fûrû-i fiqh works of the Ottoman period and the work called *Mir'ât-ı Mecelle*. Thus, by pointing out the importance of *Fusûlü'l-İmâdî* and his contribution to the literature of fiqh and fatwa, this work was drawn attention to new studies.

Keywords: Islamic Law, Hanafi Fiqh, Fusulu'l-Imadi, Imadi, Fatawa Journals.

Giriş

Fergana bölgesinin Mergînân şehrinde yetişen ve çeşitli âlimlerin yetişmesine katkı sunan bir aileye mensup olan Ebü'l-Feth Zeynüddîn el-İmâdî ve *Fusûlü'l-İmâdî* adlı eseri hakkında tarafımızca yapılan araştırmada 1991 yılında Ürdün Üniversitesinde yüksek lisans düzeyinde bir çalışmanın yapıldığı tespit edilmiştir. Bu çalışmada *Fusûlü'l-İmâdî*'nin ilk beş faslının tahkikine yer verilmiş, tez ilk beş faslın tahkikiyle sınırlandırılmıştır.¹ Bu çalışmanın dışında eser ve müellifi hakkında kaleme alınmış müstakil bir çalışma tespit edilememiştir. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nde de eser ve müellifi hakkında müstakil bir çalışmaya/maddeye yer verilmemiştir. Dedesi ve babası gibi fakih bir kişiliğe sahip ve daha önce sınırlı bir çalışmaya konu olan Ebü'l-Feth Zeynüddîn el-İmâdî ve eseri hakkında bir çalışma yapmak önem arz etmektedir. Fûrû-ı fıkıh alanında kaleme alınan ve kırk fasıldan müteşekkil olan *Fusûlü'l-İmâdî*'nin Osmanlı coğrafyasında şöhret bulması, birçok şeyhülislâm ve fakih tarafından müracaat edilen bir eser olması da ayrıca bu alanda çalışma yapmanın ne kadar kıymetli olduğunu göstermektedir.

¹ İsmâil Muhammed Hasan Berîşi, *Fusûlü'l-ihkâm fi usûli'l-ahkâm el-m'aruf bi Fusûli'l-İmâdî* (Ürdün: Ürdün Üniversitesi, 1991), 1-426.

Kaynaklarda hayatı hakkında sınırlı bilgiye ulaşabildiğimiz Ebü'l-Feth Zeynüddîn el-İmâdî' in fıkıh alanında bilenen tek eseri *Fusûlü'l-ihkâm fi usûli'l-ahkâm* adlı eserdir. Bu eser, *Fusûlü'l-İmâdî* olarak meşhur olmuş ve daha çok böyle tanınmıştır. Eserde ibadetler bahsi istisna edilecek olursa fûrû-i fıkıh eserlerinde incelenen konularının neredeyse tamamına yakını ele alınmış, yargılama hukukuyla ilgili ise önemli bilgilere yer verilmiştir. Eserde konuların müstakil başlıklar altında incelenmesi, gündelik hayatta karşılaşılabilecek bazı sorunların çözümüne yer verilmesi, akitler bağlamında ortaya çıkabilecek bazı anlaşmazlıkları ortadan kaldıracak görüşlerin aktarılması, eserin muteber ve güvenilir kaynaklardan beslenmesi gibi özellikler birçok fakihin esere yönelmesini ve kendisinden istifade etmesini kolaylaştırmıştır.

Kendisinden sonra kaleme alınan birçok fetvâ ve fûrû-i fıkıh kitabına kaynaklık eden eser, dönemi ve sonrası için temel kaynaklardan biri olmuş ve özellikle Osmanlı dönemi fetvâ mecmualarının büyük bir kısmını etkilemiştir. Hanefî fıkıh literatürü içerisinde de önemli bir eser olarak değerlendirdiğimiz bu eser, *Câmiu'l-Fusûleyn'* den *Mecma'u'l-enhur'a*, *Bahru'r-râik'* dan *Reddü'l-muhtâr'* a kadar birçok eseri etkilemiş ve bunlara kaynaklık etmiştir. Ancak bu eser, günümüz araştırmacıları tarafından bilinen ve kendisine pek müracaat edilen bir eser değildir. Bu çalışmada Ebü'l-Feth Zeynüddîn el-İmâdî' in hayatı, *Fusûlü'l-İmâdî* adlı eseri ile eserin Osmanlı fetvâ mecmualarına ve Hanefî fıkıh literatürüne katkısı gibi konular ele alınmıştır.

1. Ebü'l-Feth Zeynüddîn el-İmâdî ve Fusûlü'l-İmâdî Adlı Eseri

Bu bölümde Ebü'l-Feth Zeynüddîn el-İmâdî'nin hayatına yer verdikten sonra, *Fusûlü'l-İmâdî* adlı eserin önemine işaret edilerek, eserin muhtevasına, özelliklerine ve kaynaklarına değinilmiştir.

1.1. Ebü'l-Feth Zeynüddîn el-İmâdüddîn'in Hayatı

Kaynaklarda hayatı hakkında kısıtlı bilgiye ulaşabildiğimiz İmâdî'nin asıl adı Ebü'l-Feth Zeynüddîn Abdürrahîm b. Ebû Bekr İmâdüddîn el-Mergînânî'dir.² Mâverâünnehir'in Fergana bölgesinin Mergînân şehrinde ye-

² Ebü'l-Feth Zeynüddîn el-İmâdî, *Fusûlü'l-ihkâm fi usûli'l-ahkâm* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, 3627), 390a; (Ankara: DİB Kütüphanesi, 3759), 260b; (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Rağıp Paşa, 573), 415a; Mahmûd b. Süleyman el-Kefevî, *Ketâibü*

tişmiş olan meşhur *Hidâye* sahibi Burhâneddîn el-Mergînânî'nin torunudur.³ Babası İmâdüddîn lakabıyla bilinen Ali b. Ebî Bekr b. Abdülcelil el-İmâdüddîn el-Mergînânî (ö. 620/1223)⁴ olup, *Hidâye* sahibinin oğludur.⁵ İlim ehli bir aileden gelen Ebü'l-Feth Zeynüddîn el-İmâdî, babasından ve Hüsâmüddîn el-'Ulyâbâzî/ el-'Ulyâbâdî'den⁶ fıkıh okumuştur.⁷ İmâdî, *Fusûlü'l-İmâdî* adlı eserinde babası, amcası ve dedesinin isimlerini zikretmiş ve bunların görüşlerine atıfta bulunmuştur. Eserde babasının ismini İmam Mecidüddîn,⁸ amcasının ismini Şeyhülislâm Nizâmüddîn,⁹ dedesinin ismini ise Şeyhülislâm Burhâneddîn¹⁰ olarak zikretmiştir.

---

alâmi'l-ahyâr min fukahâi mezhebi'n-Nu'mâni'l-muhtâr, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Rağıp Paşa, 887), 277b; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, ts.), 1270-1271; Abdulhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye* (Beyrut: Dâru'l-Ma'ruf, ts.), 93; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-'ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellevîn* (By.: Müessesetü't-Târîhi'l-'Arabî, ts.), 1/560; Yûsuf İlyân Serkîs, *Mu'cemu'l-matbû 'âti'l-'Arabiyye ve'l-mu'arreb* (Mısır: Matbaa' Serkîs, 1928), 1740; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-mü'ellifin: Terâcimu musannifi'l-kütübi'l-'Arabiyye* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993), 2/129; Murteza Köse, "Ferganlı Bir Hukukçu Merginani ve Hidaye Adlı Eseri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 17 (Erzurum 2001), 350; Murat Şimşek, "Bir Hanefî Klasîği: Mergînânî'nin el-Hidâye'si ve Üzerine Yapılan Çalışmalar", *Türkiye Araştırmalar Literatür Dergisi* 12/23 (2014), 289.

³ Kefevî, *Ketâibü alâmi'l-ahyâr* (Rağıp Paşa, 887), 277b; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 93-94; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-'ârifîn*, 1/560.

⁴ Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 146-147; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-'ârifîn*, 1/235.

⁵ Abdulkâdir b. Muhammed el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye fî-tabakâti'l-Hanefiyye*, nşr. Abdulfettâh Muhammed el-Hulv (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, 1413/1993), 3/277. Kureşî "İbnü Sahibi'l-Hidâye" ifadesinin Burhâneddîn el-Mergînânî'nin oğulları Muhammed b. Ali b. Ebî Bekr ile kardeşi Ömer b. Ali için kullanıldığını belirtir. Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye*, 4/490.

⁶ İmâdî *Fusûlü'l-ihkâm* isimli eserinde hocası Hüsâmüddîn el-'Ulyâbâdî için "Üstadım Mevlâna Hüsâmeddîn" tabirini kullanmış ve hocasının *el-Fevâid* isimli eserinden nakilde bulunmuştur. İmâdî, *Fusûlü'l-ihkâm*, (Rağıp Paşa, 573), 141a, 156a, 157a; Hüsâmüddîn el-'Ulyâbâdî'nin hayatı hakkında detaylı bilgi için bakınız: Kefevî, *Ketâibü alâmi'l-ahyâr*, (Rağıp Paşa, 887), 257a-b; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 59-60.

⁷ Kefevî, *Ketâibü alâmi'l-ahyâr* (Rağıp Paşa, 887), 277b; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 93-94.

⁸ İmâdî, *Fusûlü'l-ihkâm*, (Rağıp Paşa, 573), 99b; (DİB Kütüphanesi, 3759), 99b.

⁹ İmâdî, *Fusûlü'l-ihkâm*, (Rağıp Paşa, 573), 10b, 11a, 86a, 135b, 136b.

¹⁰ İmâdî, *Fusûlü'l-ihkâm*, (Rağıp Paşa, 573), 9b, 11b, 14b, 134b, 135a, 136b, 137b.

1.2. Fusûlü'l-İmâdî

Fusûlü'l-İmâdî olarak meşhur olan eserin tam adı *Fusûlü'l-ihkâm fi usûli'l-ahkâm*'dır. İmâdî eserin her bir faslının farklı bir konuyu/aslı ihtiva etmesinden dolayı eserini *Fusûlü'l-ihkâm* diye isimlendirdiğini ve eserin yazım aşamasında zihinsel olarak yorulduğunu ve büyük bir çaba sarf ettiğini belirtmektedir.¹¹ Eser, büyük ölçüde Üsrûşenî'nin (ö. 637/1240) *Fusûlü'l-Üsrûşenî* isimli eserinden istifade edilerek hazırlanmış olup, fûrû-i fıkıh ve yargılama hukukuna dair bilgileri içermektedir. Üsrûşenî'nin *Fusûl*'ü otuz fasıldan ibaretken, İmâdî'nin eseri kırk fasıldan müteşekkildir.¹² Eserin kütüphanelerde birçok yazma nüshası bulunmakla birlikte basımı henüz gerçekleştirilmemiştir.¹³

1.2.1. Eserin Önemi ve Yazılış Tarihi

Eserin tam olarak ne zaman yazılmaya başlandığı bilinmemektedir. Zira bu konuda müellif ne eserin mukaddimesinde ne de eserin en son kısmına düşmüş olduğu notta herhangi bir bilgiye yer vermemiştir. Eser hakkında bilgi aktarımı yapılan kaynaklarda da konuyla ilgili bir bilgiye ulaşılamamıştır. Eserin en son kısmında müellif tarafından düşülen nottaki bilgiye göre eserin yazımı hicri 651/1253 yılının Şaban ayının sonunda Semerkant'ta tamamlanmıştır.¹⁴

İmâdî eserin önem ve kıymetini mukaddimedede şöyle ifade etmiştir: “*Mu-teber kaynaklarda nakledilen ve birçok teliften süzülerek elde edilen ahkâmın kıymetli incilerini ve fayda sağlayacak güzel ve ilgi çekici bilgileri eserimde topladım ve bu*

¹¹ İmâdî, *Fusûlü'l-ihkâm* (DİB Kütüphanesi, 3627), Mukaddime; (Rağıp Paşa, 573), Mukaddime.

¹² *Fusûlü'l-İmâdî* ile *Fusûlü'l-Üsrûşenî*'nin içerik yönünden karşılaştırılması hakkında detaylı bilgi için bakınız: Şerif Gedik, *Câmiu'l-Fusûleyn İsimli Eseri Işığında Şeyh Bedreddin'in Fikhi Görüşleri* (Yalova: Yalova Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 44.

¹³ İmâdî, *Fusûlü'l-ihkâm fi usûli'l-ahkâm* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Rağıp Paşa, 573; Amcazade Hüseyin, 218; Cârullah, 823, 824; Esad Efendi, 840; Fâtih, 2428, 2431, 2303, 2393, 2432, 2436, 2438; Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyüddin, 1532, 1535, 1561; Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, 3627; 3759; Edirne Selimiye Yazma Eserler Kütüphanesi, 22 sel 870).

¹⁴ İmâdî, *Fusûlü'l-ihkâm* (Rağıp Paşa, 573), 415a; (DİB Kütüphanesi, 3627), 390a; (DİB Kütüphanesi, 3890), 261a; Kefevî, *Ketâibü alâmi'l-ahyâr* (Rağıp Paşa, 887), 277b; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 93-94.

bilgileri kısa ibarelerle ve eksiksiz olarak aktardım. Ayrıca gönlüme düşen bilgileri siz ilim sahiplerine (akıl sahiplerine) de sundum.”¹⁵

Müellif eserin en son kısmına düşmüş olduğu notta eserin önemini şöyle dile getirmiştir: “Bu eserde dönemin en yaygın fetvâları ile çağın insanların davaları konusunda ulaşılması zor, önemli, eşsiz ve istisnai bilgileri kaydettim.”¹⁶

1.2.2. Eserin Özelliği ve Muhtevası

Fusûlü'l-İmâdî'nin mukaddimesinde fıkıh ve fetvâ ilminin yüceliğinden övgüyle bahsedilmiş, fıkıh ilmi “eşrefü'l-ulûm” fetvâ ilmi ise “en büyük hazine” olarak nitelendirilmiştir. Mukaddimededen sonra fihriste yer verilmiş ve her bir fasılda ele alınacak ana konuya ve alt başlıklarına işaret edilmiştir. Eserde ele alınan konular incelendiğinde on yedi faslın yargılama hukukuyla diğer fasılların ise muâmelâtla ilgili olduğu görülmektedir. Hâkimlik, hüküm verme, dava türleri ve davanın sıhhat şartları, davada çelişki, akar, vakıf ve zilyedle ilgili davalar; şahitlerin kendi aralarında uyuşmaması gibi meseleler yargılama hukukuyla ilişkili olarak ele alınan konulardan bazılarıdır. Bey' bi'l-vefâ, muhâlea, fuzûlinin tasarrufları, şartla batıl olan ve olmayan akitler, ferâiz ve tazmin sorumluluğu gibi meseleler ise eserde ele alınan fûrû-i fıkıh konularının bir kısmını teşkil etmektedir.¹⁷

Fusûlü'l-İmâdî'de rumuz kullanılmamış, genelde fakih ve eser isimleri meşhur oldukları şekliyle zikredilmiştir.¹⁸ Hanefi fakihleri arasındaki ihtilaflara değinilmiş ve Hanefilerle diğer mezhepler arasındaki görüş ayrılıklarına yer verilmiştir.¹⁹

Eserde nadiren de olsa ayet ve hadislere atıfta bulunulmuş, ancak hadislerin kaynakları belirtilmemiştir. Ayrıca ayet ve hadisler hükme delil teşkil

¹⁵ İmâdî, *Fusûlü'l-ihkâm*, (Rağıp Paşa, 573), Mukaddime.

¹⁶ İmâdî, *Fusûlü'l-ihkâm* (Rağıp Paşa, 573), 415a; (DİB Kütüphanesi, 3627), 390a.

¹⁷ İmâdî, *Fusûlü'l-ihkâm* (Rağıp Paşa, 573), 2a-7b; (DİB Kütüphanesi, 3627), 2b-6b.

¹⁸ Şemsüelimme Halvânî, Şemsüelimme es-Serahsî, Şeyhülislâm Nizâmüddîn, Fetâvâ Kâdî Zahîreddîn, Cevâhirü'l-fıkıh, ez-Zahîra, el-Muhît gibi. İmâdî, *Fusûlü'l-ihkâm*, (Rağıp Paşa, 573), 10a-b, 11a-b, 399a.

¹⁹ İmâdî, *Fusûlü'l-ihkâm*, (Rağıp Paşa, 573), 7a-b, 9a-b, 12a-b.

etmekten daha ziyade konunun anlaşılmasına katkı sunması için zikredilmiştir.²⁰

Fusûlü'l-İmâdî' nin önemli bir özelliği ise aktarılan bazı konuların “ve'l-hâsıl” denilerek özetlenmesidir. Bu özetlerde ele alınan meseleyle ilgili önemli bilgilerin yeniden derlenip değerlendirildiğini söyleyebiliriz. Nitekim eserde ele alınan her bir konunun her faslın sonunda baştan sona özetlenmesi söz konusu değildir.²¹

Eserin diğer önemli bir özelliği ise vuku bulmuş bazı hadiselerin “vâkî'atü'l-fetvâ” adı altında aktarılması ve konuyla ilgili fakihlerin görüş ve fetvâlarına yer verilmesidir. Eserin birçok yerinde bu şekildeki aktarımlarla karşılaşmak mümkündür.²²

Fusûlü'l-İmâdî' nin kaynaklarının büyük bir kısmı Hanefî mezhebinin fûrû-i fıkıh, fevâid ve fetâvâ türü eserlerden müteşekkildir. Nadir de olsa hadis, kelim ve tefsir alanında yazılmış eserlere de müracaat edilmiştir. Kaynaklarının tamamına yakını Arapça eserler oluştursa da Farsça yazılmış kitaplar da esere kaynaklık etmiştir.²³

²⁰ İmâdî, *Fusûlü'l-ihkâm*, (Rağıp Paşa, 573), 398a, 402a-b.

²¹ İmâdî, *Fusûlü'l-ihkâm*, (Rağıp Paşa, 573), 17a-b, 32b, 39b, 113b, 115a-b, 125a, 140b, 231a.

²² Eserde vâkî'atü'l-fetvâ adı altında aktarılan meselelerden birisi şudur: Bir adam falanca kadınla nikâhlandığını iddia etse, kadın nikâhı reddetmesine rağmen adamla muhâlea yapsa, yapılan bu muhâlea akdinin sahilliği ve kadının boşanmak kastıyla adama ödediği malı geri alma hakkının olup olmadığı meselesi ele alınmıştır. İmâdî, daha önce sulh konusunda aktarmış olduğu açıklamaların muhâlea akdinin sahil olduğuna ve kadının verdiği bedeli ise alamayacağına işaret ettiğini belirtir. Ancak babası İmam Mecidüddîn'e göre yapılan muhâlea akdinin sahil olmadığını ve boşama bedelinin ise kadına geri iade edilmesi gerektiğini ifade eder. İmâdî, *Fusûlü'l-ihkâm*, (Rağıp Paşa, 573), 99b. Diğer örnekler için bakınız: 25b, 29b, 37a, 84a, 86b, 95a, 138b.

²³ *Fusûlü'l-İmâdî'* nin önemli kaynaklarından birisi de Farsça kaleme alınan Alâeddîn ed-Dinârî'nin (ö. 593/1197) *el-Fetâva'd-Dinârî* isimli eseridir. Hanefî mezhebiyle ilgili olan esere *Fusûlü'l-İmâdî'* de birçok kez atıf yapılmıştır. Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), 88; İmâdî, *Fusûlü'l-ihkâm*, (Rağıp Paşa, 573), 9b, 14a, 99b, 135b, 139b, 140b.

Eserin orijinal yönlerinden birisi müellifin kendi görüş, yorum ve değerlendirmelerini “Ben derim ki” ifadesiyle aktarmasıdır. Eserin muhtelif yerlerinde müellife ait birçok görüş ve yorumla karşılaşmak mümkündür.²⁴

İmâdî, eserinde dönemin gereksinimlerini gözeterek bazı konuları öncelmiştir. Buna örnek olarak eserine dârüislâmın hangi şartlarda dârülharbe dönüşebileceği konusuyla başlamış olması gösterilebilir. Zira İmâdî, eserine bu konuyla başlamasının gerekçesini şöyle ifade etmiştir: “Dönemin insanların bu konuları bilmeleri gerekir. Zira yaşamış olduğumuz bu çağda kâfirler, Müslümanların topraklarını istilâ etmektedir.”²⁵ Müellifin eserini kaleme aldığı dönemde Fergana bölgesi Moğol işgali (XIII-XIV. yüzyıl) altındadır.

1.2.3. Kaynakları

Bu bölümde *Fusûlü'l-İmâdî*'nin kaynakları arasında yer alan bazı eserler hakkında kısa bilgilere yer verilecek olup, bütün kaynaklar detaylı olarak incelenmeyecektir. Çünkü eserin bütün kaynaklarının baştan sona incelenmesi ve her bir eser hakkında detaylı bilgi sunulması özel bir çaba ve gayreti gerektirmesinin yanı sıra, makalenin ana gayesinden sapmaya ve konunun hacminin haddinden fazla genişlemesine sebebiyet verecektir. Ancak bu çalışmada aktarılan bilgilerden hareketle eserin kaynakları hakkında genel bir kanaate sahip olmak, hangi tür eserlerden istifade edilerek eserin kaleme alındığını tespit etmek ve daha yoğun olarak kendisine atıfta bulunulan kaynakları belirlemek mümkün olacaktır.

Ebü'l-Feth Zeynüddîn el-İmâdî eserini, büyük ölçüde Üsrüşenî'nin *el-Fusûl* isimli eserinden istifade ederek kaleme almış olsa da eserin kaynakları incelendiğinde iki yüze yakın kaynaktan istifade edildiği müşahade edilmektedir. Kaynak olarak kullanılan eserlerin büyük çoğunluğunun Hanefi mezhebinin gelişimine katkı sunmuş büyük fakihlere ait olduğu ve muteber kaynak olarak nitelendirilen eserlerden oluştuğu görülmektedir.

Kaynak kullanım yoğunluğu fasıllarda ele alınan meselelerin içeriğine göre farklılık arz etmektedir. Eserde bazı kaynakların yoğun bir şekilde kulla-

²⁴ İmâdî, *Fusûlü'l-ihkâm*, (Rağıp Paşa, 573), 9b, 10b, 11b, 15b, 37b, 44b, 53a, 73b, 100a-b, 136a, 137a, 140a, 141b.

²⁵ İmâdî, *Fusûlü'l-ihkâm*, (Rağıp Paşa, 573), 7a.

nıldığı bazılarına ise nadiren atıfta bulunulduğu gözlemlenmektedir. Örneğin bir esere herhangi bir fasılda birçok kez müracaat edilmesine rağmen aynı esere diğer fasıllarda hiç müracaat edilmemiş veya nadiren müracaat edilmiştir. Eser ismi zikredilmeksizin sadece fakihlerin isim ve görüşlerinin nakledildiği yerlerin sayısı ise azımsanmayacak kadar çoktur.²⁶

Hanefî mezhebinde “zâhirü'r-rivâye” olarak nitelendirilen İmam Muhammed'in eserleri ile bu eserlere yazılan şerh, haşiye ve muhtasarların eserin kaynakları arasında önemli bir yer tuttuğu müşahede edilmektedir. Dedesi Burhâneddîn el-Mergînânî'nin *el-Fevâid*'i²⁷ başta olmak üzere *Fetâvâ-yı Reşididdîn*,²⁸ *el-Muhît*²⁹ ve *ez-Zahîre*³⁰ gibi eserler ise kendisine en çok müracaat edilen kaynakların başında gelmektedir.

Eserin kaynaklarını kendi içerisinde şöyle kategorize etmek mümkündür: Usûl-i fıkıh, fürû-ı fıkıh, fetâvâ, fevâid, vâkıât ve şürût eserleri

1- Usûl-i Fıkıh Eserleri

Fusûlü'l-İmâdî'nin kaynakları arasında usûl eserlerine nadiren yer verilmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla İmâdî'nin *Fusûl*'ünde iki usûl eserine atıfta bulunulmuştur. Bu eserler ise şunlardır:

²⁶ *Fusûlü'l-İmâdî* de genellikle kendisinden nakil yapılan eserlere atıfta bulunulsa da bazen alıntı yapılan eserler belirtilmeksizin sadece fakih ve görüşlerinin nakledilmesiyle yetinilir. Kendisine yoğun bir şekilde atıfta bulunulmasına rağmen hangi eserlerinden nakilde bulunulduğu belirtilmeyen fakihlerden bazıları şunlardır: Şeyhülislâm Mahmûd Özcendî, Şemsüleimme el-Halvânî, Şemsüleimme es-Serahsî, Zahirüddîn el-Mergînânî vd. İmâdî, *Fusûlü'l-ihkâm*, (Rağıp Paşa, 573), 9b, 10a, 12b, 16a, 17b, 36a, 157b.

²⁷ *Fusûlü'l-İmâdî* de esere atıfta bulunulan yerlerden bazıları şunlardır: İmâdî, *Fusûlü'l-ihkâm*, (Rağıp Paşa, 573), 9a-b, 11b, 14b, 134b, 135a, 136b, 137b, 139b, 158a.

²⁸ Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1223; *Fusûlü'l-İmâdî* de esere atıfta bulunulan yerlerden bazıları şunlardır: İmâdî, *Fusûlü'l-ihkâm*, (Rağıp Paşa, 573), 9b, 10a, 13b, 28a, 32b, 131b.

²⁹ Burhânüddîn (Burhânü's-şerîa) Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz el-Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Cârullah, 852; Damat İbrahim Paşa, 656; Fâtih, 2010); *Fusûlü'l-İmâdî* de esere atıfta bulunulan yerlerden bazıları şunlardır: İmâdî, *Fusûlü'l-ihkâm*, (Rağıp Paşa, 573), 12a-b, 13b, 14a, 34b, 121a, 143b.

³⁰ Burhânüddîn (Burhânü's-şerîa) Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz el-Buhârî, *ez-Zahîretü'l-Burhâniyye* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Cârullah, 650; Yeni cami, 613); *Fusûlü'l-İmâdî* de esere atıfta bulunulan yerlerden bazıları şunlardır: İmâdî, *Fusûlü'l-ihkâm*, (Rağıp Paşa, 573), 8b, 11a, 13a-b, 31a, 36a, 39a, 140a, 157b, 159a.

a- Serahsî'nin *Usûlü'l-fıkh*'i³¹

b- *Usûlü'l-Mirsemendekî*³²

2- Fürû-i Fıkıh Eserleri

Fusûlü'l-İmâdî'nin kaynakları arasında önemli bir yekûnu oluşturan fürû-i fıkıh eserlerinden bazıları şunlardır:

a- *Hidâye* sahibinin oğlu ve aynı zamanda İmâdî'nin amcası Şeyhülislâm Nizâmeddîn'in *Cevâhiru'l-fıkh*'i,³³

b- Mergînânî'nin *el-Hidâye*'si³⁴

c- Serahsî'nin *el-Mebsût*'u³⁵

d- Kudûrî'nin *Muhtasar*'ı³⁶

3- Fetâvâ Türü Eserler

Kaynak belirtilmeksizin sadece fakih ismi ve görüşlerinin zikredildiği yerler olmakla birlikte eserde birçok fetvâya yer verilmiş, kendisinden nakil yapılan eserlerin çoğuna ise atıfta bulunulmuştur. *Fusûlü'l-İmâdî*'ye kaynaklık teşkil eden fetâvâ tarzı eserlerinden bazıları şunlardır:

³¹ Şemsüleimme es-Serahsî, *el-Usûlü-s-Serahsî*, neşr. Ebu'l Vefâ el-Efgânî (İstanbul: 1990); *Fusûlü'l-İmâdî* de esere atıfta bulunulan yerlerden bazıları şunlardır: İmâdî, *Fusûlü'l-ihkâm*, (Rağıp Paşa, 573), 167b, 170a.

³² Eserin *Usûlü'l-Mürsemendekî* veya *Usûlü'l-Mersemendekî* şeklinde okunması da mümkündür. Süleymaniye Kütüphanesi Rağıp Paşa 573'de kayıtlı nüshanın ilk sayfasında belirtildiğine göre bu eser *Mirsemendekî* Abdü'l-Melik isimli bir zata aittir. *Fusûlü'l-İmâdî* de esere yapılan atıf için bkz.: İmâdî, *Fusûlü'l-ihkâm*, (Rağıp Paşa, 573), 266b.

³³ Nizâmeddîn b. Burhan b. el-Mergînânî, *Cevâhiru'l-fıkh* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa, 00341); *Fusûlü'l-İmâdî* de esere atıfta bulunulan yerlerden bazıları şunlardır: İmâdî, *Fusûlü'l-ihkâm*, (Rağıp Paşa, 573), 10a-b, 66b, 116a, 135b, 142b

³⁴ Ebü'l-Hasen Burhâneddîn el-Mergînânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*, (Leknevî şerhiyle birlikte) (Karachi: Mektebetü'l-büşrâ, 2011); *Fusûlü'l-İmâdî* de esere atıfta bulunulan yerlerden bazıları şunlardır: İmâdî, *Fusûlü'l-ihkâm*, (Rağıp Paşa, 573), 66b, 99b, 173a, 174a.

³⁵ Şemsü'l-eimme es-Serahsî, *el-Mebsût* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 595); *Fusûlü'l-İmâdî* de esere atıfta bulunulan yerlerden bazıları şunlardır: İmâdî, *Fusûlü'l-ihkâm*, (Rağıp Paşa, 573), 16a, 50b, 100b, 115a-b.

³⁶ Ebü'l- Hüseyin Ahmed el-Kudûrî, *el-Muhtasar*, (*el-Lübâb* şerhiyle birlikte) (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-Arabî, 2010).

a- Mahmûd el-Özkendî'nin *Fetâvâ Kâdîhân'*³⁷

b- Ebû Nasr Alâeddîn ed-Dinârî'nin *el-Fetâvâ'd-Dinârî'si*³⁸

c- Ömer en-Nesefî'nin *el-Fetâvâ* isimli eseri³⁹

d- Zahîrüddîn Ahmed b. Ömer'in *Fetâvâ'z-Zahîriyye* veya *Fetâvâ-yı Kâdî Zahîr* isimli eseri⁴⁰

4- Fevâid Türü Eserler

Garip ve nadir rivâyetlerin kendisinde toplandığı eserleri ifade eden fevâid tarzı eserler *Fusûlü'l-İmâdî*'nin kaynakları arasında önemli bir yer tutar. Esere kaynaklık eden bazı fevâid tarzı eserler şunlardır:

a- İmâdî'nin amcası Şeyhülislâm Nizâmeddîn'in *el-Fevâid'i*⁴¹

b- Zahîrüddîn Ahmed b. Ömer'in *el-Fevâid* isimli eseri⁴²

c- Muhît sahibi Burhânü's-şerîa'nın *el-Fevâid'i*⁴³

³⁷ Fahrüddîn Mansûr b. Mahmûd el-Özkendî, *el-Fetâvâ* (Bulak, 1310); *Fusûlü'l-İmâdî* de esere atıfta bulunulan yerlerden bazıları şunlardır: İmâdî, *Fusûlü'l-ihkâm*, (Rağıp Paşa, 573), 11a, 35a, 101b, 102b, 121a, 134a, 155b.

³⁸ Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 101; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 88; *Fusûlü'l-İmâdî* de esere atıfta bulunulan yerlerden bazıları şunlardır: İmâdî, *Fusûlü'l-ihkâm*, (Rağıp Paşa, 573), 9b, 14a, 99b, 135b, 139b, 140b.

³⁹ Necmüddîn Ömer en-Nesefî, *el-Fetâvâ'n-Nesefiyye* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fâtih, 2345, 2380); *Fusûlü'l-İmâdî* de esere atıfta bulunulan yerlerden bazıları şunlardır: İmâdî, *Fusûlü'l-ihkâm*, (Rağıp Paşa, 573), 9a, 13b, 133a-b, 157b.

⁴⁰ Zahîrüddîn Ebû Bekr Ahmed b. Ömer, *Fetâvâ'z-Zahîriyye* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Âşîr Efendi, 136; Cârullah, 952); *Fusûlü'l-İmâdî* de esere atıfta bulunulan yerlerden bazıları şunlardır: İmâdî, *Fusûlü'l-ihkâm*, (Rağıp Paşa, 573), 8b, 15a, 16b, 39b, 40a, 43a, 100a.

⁴¹ Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1294; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 149; *Fusûlü'l-İmâdî* de esere atıfta bulunulan yerlerden bazıları şunlardır: İmâdî, *Fusûlü'l-ihkâm*, (Rağıp Paşa, 573), 11a, 56b, 86a, 135b, 136a, 145a, 159b.

⁴² Zahîrüddîn Ebû Bekr b. Ahmed b. Ömer, *el-Fevâ'idü'z-Zahîriyye* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu, 423); Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 122-123; *Fusûlü'l-İmâdî* de esere atıfta bulunulan yerlerden bazıları şunlardır: İmâdî, *Fusûlü'l-ihkâm*, (Rağıp Paşa, 573), 41a, 42b.

⁴³ Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1296; *Fusûlü'l-İmâdî* de esere atıfta bulunulan yerlerden bazıları şunlardır: İmâdî, *Fusûlü'l-ihkâm*, (Rağıp Paşa, 573), 106b, 141a-b, 170b, 172a, 173b, 174b.

5- Vâkıât ve Nevâzil Türü Eserler

Mezhep imamları veya fikhî mezheplerin teşekkülünden sonra ortaya çıkmış fikhî meselelerin kendisinde toplanmış olduğu eserleri ifade eden vâkıât ve nevâzil türü eserler, *Fusûlü'l-İmâdî*'nin kaynaklarının önemli bir kısmını oluşturur. Bu eserlerden bazıları şunlardır:

- a- Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin *en-Nevâzil*'i⁴⁴
- b- Ebü'l-Abbâs Ömer en-Nâtîfî'nin *el-Vâkıât* isimli eseri⁴⁵

6- Şürût Türü Eserler

Yargı kararları ve hukukî muamelelere yönelik bilgi aktarımı sağlayan ve *Fusûlü'l-İmâdî*'nin kaynakları arasında yer alan şürût türü eserlerden bazıları şunlardır:

- a- Zahîrüddîn Ahmed b. Ömer'in *eş-Şürût* isimli eseri⁴⁶
- b- Hâkim'in *eş-Şürût* isimli eseri⁴⁷

Fusûlü'l-İmâdî'nin güvenilir ve muteber kaynaklardan istifade edilerek kaleme alınması, ulemanın esere olan ilgisini arttırmış ve diğer eserlere kaynaklık etmesinde de etkili olmuştur. Zira güvenilir ve sağlam kaynaklardan nakilde bulunmayan, zayıf rivayetlere yer veren veya yanlış bilgi aktaran eserlere itibar edilmez. Ulema bu tarz eserleri kaynak olarak kullanmaktan imtina eder ve herhangi bir zaruret olmadıkça da bu tür eserlere müracaat etmez. Kaynakların güvenilirliği eserin bir nevi kalitesini ortaya koyar.

⁴⁴ Ebü'l-Leys-es-Semerkandî, *en-Nevâzil* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa, 418); *Fusûlü'l-İmâdî* de esere atıfta bulunulan yerlerden bazıları şunlardır: İmâdî, *Fusûlü'l-ihkâm*, (Rağıp Paşa, 573), 8a,

⁴⁵ Ebü'l-Adl Zeynüddîn İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, nşr. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf (Dımeşk; Dârü'l-Kalem. 1992), 102; *Fusûlü'l-İmâdî* de esere atıfta bulunulan yerlerden bazıları şunlardır: İmâdî, *Fusûlü'l-ihkâm*, (Rağıp Paşa, 573), 9b, 95a, 100b.

⁴⁶ *Fusûlü'l-İmâdî* de esere atıfta bulunulan yerlerden bazıları şunlardır: İmâdî, *Fusûlü'l-ihkâm*, (Rağıp Paşa, 573), 9b, 42a, 48b, 52b, 93a, 112b, 113b, 114a, 131a, 177a.

⁴⁷ İmâdî, bu eseri Hâkim'in *eş-Şürût*'u şeklinde zikretmiş ancak müellifin kim olduğunu tam olarak belirtmemiştir. Hâkim *eş-Şehîd*'in *eş-Şürût* isimli bir eserinin olduğu bilinmektedir. Bu eserin Hâkim *eş-Şehîd*'e ait olması ise muhtemeldir. *Fusûlü'l-İmâdî* de esere atıfta bulunulan yerlerden bazıları şunlardır: İmâdî, *Fusûlü'l-ihkâm*, (Rağıp Paşa, 573), 45a, 153b, 156a.

1.2.4. Yazma Nüshaları

Süleymaniye ve Diyanet İşleri Başkanlığı kütüphaneleri başta olmak üzere *Fusûlü'l-İmâdi'* nin farklı kütüphanelerde birçok yazma nüshası bulunmaktadır. Yaptığımız araştırmada eserin müellif nüshasına ulaşamamıştır. Müellif nüshasından istinsah edilen bir nüshaya ulaşılmasına rağmen bu nüshanın da baş tarafından önemli bir kısmının eksik olduğu tespit edilmiştir. Ulaşabildiğimiz ve önem arz ettiğini düşündüğümüz nüshalardan bazıları şunlardır:

1- Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi 21 Hk 1641'de kayıtlı nüsha; Ahmed b. Ahmed tarafından hicri 871/1466 tarihinde istinsah edilmiştir. Bu nüsha müellif nüshasından istinsah edilmiş olup eserin baş kısmından 80 yapraklık kısmı eksiktir. Nüsha, kırık nesih yazısıyla yazılmış olup 198 varaktan ibarettir.

2- Ankara Milli Kütüphane 03 Gedik 17340'da kayıtlı nüsha; Muhammed b. Muhammed el-Hüseyin tarafından hicri 870/1465 tarihinde istinsah edilmiştir. 544 varaktan oluşan eserin hatime kısmında eserin hangi tarihte yazıldığına ve müellifin ismine yer verilmiştir.

3- Süleymaniye Kütüphanesi Rağıp Paşa 573'de⁴⁸ kayıtlı nüsha çalışmamızda esas aldığımız nüshalardan birisidir. Nüshada ferağ kaydına yer verilmemesine rağmen eserin son sayfasında kitap tamamlandıktan sonra musannif tarafından düşülen nota yer verilmesi ve bu notun musannif tarafından yazıldığının belirtilmesi önem arz etmektedir. Ayrıca eserin ilk sayfasında eserde geçen bazı kaynakların zikredilmesi ve bunların musannif hattından alındığının belirtilmesi ve eserin okunaklı olması da ayrıca tercih sebebidir.

4- Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi 3627'de kayıtlı nüsha; Muhammed b. Halil el-İzmîrî tarafından hicri 1116/1704-1705 tarihinde istinsah edilmiştir. Nüshada ferağ kaydı ve hatime kısmı bulunmaktadır. Nüshada fasıl başlıkları ile bazı konu başlıkları kırmızı mürekkeple

⁴⁸ Eser Süleymaniye Kütüphanesinin kayıtlarında Rağıp Paşa 573'de kayıtlı iken nüshanın ilk sayfasında katalog numarası 567 ve 445 şeklinde olmak üzere iki farklı kayıt numarasına da işaret edilmiştir.

belirtilmiştir. Bu nüsha bazı bilgileri karşılaştırmak ve teyit etmek amacıyla kendisine atıfta bulunduğumuz diğer bir eserdir.

2- Fusûlü'l-İmâdî'nin Osmanlı Fetâvâ Literatürüne Katkısı

Osmanlı'da ferdî, siyâsî, idarî, hukukî, ictimâî ve gündelik hayata dair birçok mesele hakkında şeyhülislâmlar ve müftüler tarafından fetvâlar verilmiş ve farklı meseleler hakkında birçok görüş beyan edilmiştir. Verilen fetvâ ile beyan edilen görüşler bir araya toplanarak aslî ve menkûl fetvâ mecmuaları⁴⁹ oluşturmuş ve bu mecmualar, Osmanlı dönemi fetvâ literatürünün gelişimine önemli katkılar sunmuştur. Nitekim verilen fetvâların önemli bir kısmı günümüze orijinal şekliyle ulaşmış ve fetvâ mecmualarında kayıt altına alınmıştır. Hakkında görüş beyan edilen meseleler ve verilen fetvâlar bizzat şeyhülislâmlar, kadılar, müftüler veya fetvâ eminleri tarafından derlenerek müstakil fetvâ mecmuaları oluşturulmuştur. Fetvâ mecmualarının genellikle soru ve cevap şeklinde hazırlanması, konuyla ilgili farklı görüşlerden sadece birine yer verilmesi ve toplumsal sorunlara çözüm üretmesi bu eserleri daha kullanışlı kılmıştır.⁵⁰ Fıkıh literatüründe önemli bir yere sahip olan fetâvâ türü eserlerin sayısı ise azımsanmayacak kadar çoktur. Zira *Keşfü'z-zunûn*'da *Fetâvâ* kaydıyla 150 esere yer verilmiş; *Osmanlı Müellifleri* isimli eserde ise Osmanlı ulemasına ait 100'e yakın fetvâ mecmuasına atıfta bulunmuştur.⁵¹

Bu çalışmada, Osmanlı Fetvâhâne'sinin muteber kabul ettiği dört aslî fetvâ mecmuasıyla, Müeyyedzâde ve İbn Kemalpaşazâde'nin fetvâ mecmuaları incelenmiş ve *Fusûlü'l-İmâdî*'nin bu eserlere katkısı ve kendisine yapılan atıflar tespit edilmeye çalışılmıştır.

2.1. Mecma'ü'l-Fetâvâ

Eser, Amasya doğumlu Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi'ye (ö. 922/1516) aittir. Osmanlı döneminde yetişmiş önemli âlimlerinden biri olan

⁴⁹ Aslî ve menkûl fetvâ mecmuaları hakkında detaylı bilgi için bkz.: Şükrü Özen, "Osmanlı Dönemi Fetvâ Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3/5 (İstanbul 2005), 254-258, 335-343.

⁵⁰ Fahrettin Atar, "Fetvâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/486-496.

⁵¹ Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1218-1231; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Matba Âmir, 1333/1915), 2/61-64.

Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi, Edirne'de (899/1494) kadılık, Anadolu ve Rumeli de (907/1501-1511) ise kazaskerlik görevlerini ifâ etmiştir. Ayrıca Hafız-ı Acem, Kemalpaşazâde ve Ebüssuûd Efendi gibi birçok âlimin yetişmesine de katkı sunmuştur.⁵² Daha çok muâmelât konularını içeren *Mecma'u'l-Fetâvâ*, birçok farklı kaynaktan istifade edilerek yazılmış, dönemi ve sonrası için önem arz eden nadir eserlerdendir. Eserin farklı kütüphanelerde birçok yazma nüshası bulunmaktadır.⁵³

Çalışmamıza kaynaklık eden eser Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi 1215 de kayıtlı olan nüshadır. Yaptığımız araştırmada tespit edebildiğimiz kadarıyla *Füsûlü'l-İmâdî*'ye *Füsûlü'l-İmâdî* kaydıyla 37, *İmâdî* kaydıyla ise 24 kere atıfta bulunulmuştur.⁵⁴ Eserde *Füsûlü'l-İmâdî*'nin kaynak olarak kullanılmasının misallerinden birisi şudur:

"*Füsûlü'l-İmâdî*'den nakledildiğine göre: Bir kimse bir ev satın alsın veya bir eve yerleşse daha sonra bu evin vakıf malı veya küçük bir çocuğa ait olduğu anlaşılrsa bu kimseye vakıf veya küçüğün malını koruduğu için ecr-i misil ödenmesi gerekir."⁵⁵

2.2. Mühimmâtü'l-Müftî

Eser, Osmanlı tarihçisi ve şeyhülislâmı Kemalpaşazâde'ye (ö. 940/1534) aittir. Kemalpaşazâde II. Bayezid, Yavuz ve Kanuni döneminin önemli fikir adamlarından ve fakihlerindedir. Kendisi müderrislik, kadılık, kazaskerlik

⁵² Taşkoprızâde Ahmed b. Mustafa, *eş-Şekâiku'n-Nu'maniyye fî ulemâi'd devleti'l-Osmâniyye* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1975), 176-179; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988), 2/604-606; Emine Arslan, "Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi'nin Fetvâ Mecmuası ve Kaynaklarının Değerlendirilmesi", *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası, Âlimler, Müesseseler ve Fikri Eseler XVI. Yüzyıl*, 2017, 277-293; Hasan Aksoy, "Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/485-486.

⁵³ Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi, *Müeyyezzâde Mecmûası* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi: 1215; 1268; 1662; 6226; İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 1109; Ayasofya, 1594; Hacı Mahmud Efendi, 376; Damad İbrahim, 624, 653).

⁵⁴ Eserde *Füsûlü'l-İmâdî*'ye yapılan bazı atıflar için bkz: Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi, *Müeyyezzâde Mecmûası* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi: 1215), 7b, 10a-b, 15a, 16b, 18b, 19b, 25a, 28a, 31b, 38a, 47a, 103b, 136a, 213a, 221a, 241a.

⁵⁵ Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi, *Müeyyezzâde Mecmûası* (Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi: 1215), 10b.

ve şeyhülislâmlık gibi üst düzey görevleri ifâ etmiştir.⁵⁶ Yazma nüshaları günümüze ulaşmış olan eser, müftüler için pratik bilgiler içermektedir.⁵⁷

Tespit edebildiğimiz kadarıyla *Mühimmâtü'l-müftî* de *Füsûlü'l-İmâdî*'ye eserin kendi ismiyle 38, müellifinin ismiyle de 8 kere atıfta bulunulmuştur.⁵⁸ Eserde *Füsûlü'l-İmâdî*'nin kaynak olarak kullanılmasının misallerinden birisi sudur:

“*Füsûlü'l-İmâdî*'den nakledildiğine göre: Bir kimse başka bir kimsenin binekli olarak konağına girmesine izin verse, izin verilen kimsenin bineği de çiğnemek/ezmek suretiyle bir şeye zarar verse binek sahibinin zararı tazmin etmesi gerekir.”⁵⁹

2.3. Fetâvâ-yı Ali Efendi

Şeyhülislâm Çatalcalı Ali Efendi'ye (ö. 1103/1692) ait olan eser, Osmanlı Fetvâhâne'sinin en önemli fetvâ mecmualarından biridir. Dönemin kültürel, sosyal ve gündelik hayatıyla ilgili birçok meselesini ihtiva eden eser, 4412 fetvâdan müteşekkildir. Eserde meseleler soru ve cevap şeklinde ele alınmış, verilen fetvâların kaynaklarına ise nüküllü nüshalarda işaret edilmiştir.⁶⁰ Yazma nüshaları⁶¹ mevcut olan eserin, basımı gerçekleştirilmiştir.⁶²

⁵⁶ Taşköprizâde, *eş-Şekâik*, 226-228; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu* (İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi, 1985), 1/409-411; Abdülkadir Altınsu, *Osmanlı Şeyhülislâmları* (Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1972), 17-20; Şerafettin Turan, “Kemalpaşazâde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 25/238-240.

⁵⁷ Şemsüddin Ahmed Kemalpaşazâde, *Mühimmâtü'l-Müftî* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi: 6227; 3510; İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Çorlulu Ali Paşa, 280; Karaçelebizâde Hüsameddin, 204, 280; Kılıç Ali Paşa, 464; Yeni Cami, 688).

⁵⁸ Eserde *Füsûlü'l-İmâdî*'ye yapılan bazı atıflar için bkz: Kemalpaşazâde, *Mühimmâtü'l-Müftî* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi: 6227), 34b, 37b, 42a, 49b, 52a, 56b, 57b, 58a-b, 123b, 128a, 136b, 145a, 146a, 148b, 149a, 151a, 154b, 156b, 189b.

⁵⁹ Kemalpaşazâde, *Mühimmâtü'l-Müftî* (Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi: 6227), 123a.

⁶⁰ Altınsu, *Osmanlı Şeyhülislâmları*, 94-95; Esra Kılavuz Eser, *17 yüzyıl Şeyhülislâmlarından Çatalcalı Ali Efendi'nin (1631-1692) Fetâvâ'sı Işığında Fıkhi Düşünceleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 9-26; Özen, “Osmanlı Dönemi Fetvâ Literatürü”, 298-300.

⁶¹ Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İzmir, 251; Serez, 1113; Esad Efendi, 1090; Süleymaniye, 1074).

⁶² (İstanbul: 1245, 1258, 1289, 1322, 1324-1325).

Fetâvâ-yı Ali Efendi maa'n-nukûl ismiyle basımı gerçekleştirilen eserde tespit edebildiğimiz kadarıyla *Füsûlü'l-İmâdî*'ye *İmâdî* kaydıyla 115, *Füsûlü'l-İmâdî* ismiyleyse 29 defa atıfta bulunulmuştur.⁶³ Eserde *Füsûlü'l-İmâdî*'nin kaynak olarak kullanılmasının örneklerinden birisi şudur:

"Zeyd herhangi bir boşama sözcüğü kullanmaksızın eşi Hind'in mehri müeccelini ödese eşi boşanmış olur mu?"

el-Cevâb: Olmaz

Bir kimsenin nikâh esnasında ödemediği mehrini eşine göndermesi veya ona ödemesi onu boşayacağı anlamına gelmez. Her ne kadar boşanmadan önce kadının mehrinin ödenmesi kocaya vâcip olsa bile mehir bedelini ödemek boşanmanın gerekçesi kabul edilemez. (*İmâdî: 22 Fasıl*)⁶⁴

2.4. Fetâvâ-yı Fevziyye

Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'ye (ö. 1115/1703) ait olan eser, XVIII. yüzyıl Osmanlı toplumunun gündelik hayatının yanı sıra ibadet, muamelât ve ferâizle ilgili fetvâları ihtiva etmektedir. Eserde fetvâyaya mesnet teşkil eden görüş ve kaynaklara yer verilmemiş olsa da eserin nüköüllü nüshalarında hükmün kaynağına ve hangi eserde geçtiğine atıfta bulunulmuştur. Eserin yazma nüshaları⁶⁵ mevcut olup, eserin basımı⁶⁶ da gerçekleştirilmiştir.⁶⁷

Fetâvâ-yı Fevziyye maa'n-nukûl ismiyle basımı gerçekleştirilen eserde tespit edebildiğimiz kadarıyla *Füsûlü'l-İmâdî*'ye *Ahkâmü'l-İmâdî* kaydıyla 3, *İmâdî*

⁶³ Eserde *Füsûlü'l-İmâdî*'ye yapılan bazı atıflar için bkz: Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi maa'n-nukûl* (İstanbul 1272), 1/21, 73, 89, 106, 132, 168, 182, 218, 279, 302, 323, 338, 395, 409, 445, 452, 493, 565, 677, 701, 704, 710.

⁶⁴ Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi maa'n-nukûl*, 1/68.

⁶⁵ Seyyid Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Fevziyye* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 1112).

⁶⁶ (İstanbul: 1266, 1324-1325)

⁶⁷ Sâlim, Ögüt, "Fetâvâ-yı Fevziyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/443; Özen, "Osmanlı Dönemi Fetvâ Literatürü", 300-301.

ismiyle ise 39 defa atıfta bulunulmuştur.⁶⁸ Eserde *Füsûlü'l-İmâdî*'nin kaynak olarak kullanılmasının örneklerinden birisi şudur:

“Zeyd, Amr'ın mülkiyet üzere yedinde olan dükkân için mülkümdür deyu dava açsa Amr bunu inkâr etse, Zeyd'in müddaâsına Bekir ve Beşir tesamu'u şehâdet eyleseler makbul olur mu?”

el-Cevâb: Olmaz

*Tesamu'a dayalı şehâdet caiz değildir. (İmâdî: 13 Fesul)*⁶⁹

2.5. Behcetü'l-Fetâvâ

Eser, Halep ve Bursa kadılığı, Anadolu kazaskerliği ve Osmanlı şeyhülislâmlığı yapmış Yenişehirli Abdullah Efendi'ye (ö. 1156/1743) aittir. XVIII. yüzyılda gündelik hayatta karşılaşılan meselelerle ilgili fetvâları ihtiva etmekte olan eser, soru cevap şeklinde hazırlanmış olup, Osmanlıca olarak kaleme alınmıştır. Eser, klasik fıkıh kitaplarının tertibine göre Mehmet Fıkhî el-Aynî tarafından yeniden düzenlenmiş, fetvâlara mesnet teşkil eden hüküm ve kaynaklara ise işaret edilmiştir.⁷⁰ Eserin birçok yazma nüshası⁷¹ mevcut olup, nüsküllü nüshalarının basımı⁷² gerçekleştirilmiştir.

Behcetü'l-Fetâvâ maa'n-nukûl ismiyle basımı gerçekleştirilen eserde tespit edebildiğimiz kadarıyla *Füsûlü'l-İmâdî*'ye *İmâdî* kaydıyla 43, *Füsûlü'l-İmâdî*

⁶⁸ Eserde *Füsûlü'l-İmâdî*'ye yapılan bazı atıflar için bkz: Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Fevziyye maa'n-nukûl* (İstanbul 1266), 7, 95, 96, 171,204, 233, 244, 252, 260, 277, 279, 323, 357, 404, 443, 476, 507, 509, 513, 515.

⁶⁹ Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Fevziyye maa'n-nukûl*, 304.

⁷⁰ Altınsu, *Osmanlı Şeyhülislâmları*, 117-118; Hayri Ergin, 18. yy. *Fetvâlarına Göre Osmanlı'da Gündelik Hayat (Behcetü'l-Fetava) Örneği* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 19-20; Ahmet Özel, “Behcetü'l-Fetâvâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/346.

⁷¹ Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetâvâ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 576; Fâtiş, 2276).

⁷² (İstanbul: 1266, 1289)

ismiyleyse 3 defa atıfta bulunulmuştur.⁷³ *Füsûlü'l-İmâdî'nin Behcetü'l-Fetâvâ'* da kaynak olarak kullanımına örnek olarak şu meseleyi zikredebiliriz:

"Hind küçük kızı Zeynep'i kendisine denk olmayan Amr ile evlendirse bu nikâh akdi geçerli ve sahih olur mu?"

el-Cevâb: Olmaz

*Baba ve dedenin dışındaki veliler küçük kızı dengi olmayan birisiyle evlendirse ittifakla bu akid geçerli olmaz. (İmâdî: Fuzûlî'nin tasarrufları bahsinin son kısmı)"*⁷⁴

2.6. Netîcetü'l-Fetâvâ

Bu eser Osmanlı devletinde müderrislik, kadılık, nakîbüleşraflık, kazas-kerlik ve şeyhülislâmlık görevlerini ifâ eden Dürrîzâde Mehmed Ârif Efendi'ye (ö. 1215/1800) aittir. Eser, müellifin şeyhülislâmlık yaptığı dönemde Fetvâhâne'ye sorulan sorulara verdiği cevap ve fetvâlardan müteşekkildir. Dürrîzâde Ârif Efendi'nin talebi üzerine vermiş olduğu fetvâlar, Fetvâ Emîni Ahmed Efendi tarafından derlenmiş ve kitap haline getirilmiştir.⁷⁵ Eserin nüküllü nüshalarının basımı ise gerçekleştirilmiştir.⁷⁶

Netîcetü'l-Fetâvâ maa'n-nukûl ismiyle basımı gerçekleştirilen eserde tespit edebildiğimiz kadarıyla *Füsûlü'l-İmâdî*'ye *İmâdî* kaydıyla 46, *Füsûlü'l-İmâdî* ismiyleyse 8 defa atıfta bulunulmuştur.⁷⁷ Eserde *Füsûlü'l-İmâdî*'nin kaynak olarak kullanımına atıfta bulunulan misallerden birisi şudur:

⁷³ Eserde *Füsûlü'l-İmâdî*'ye yapılan bazı atıflar için bkz: Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetâvâ maa'n-nukûl* (İstanbul 1266), 61, 63, 67, 102, 171, 183, 279, 282, 291, 301, 302, 312, 339, 357, 376, 384, 388, 446, 469, 513.

⁷⁴ Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetâvâ maa'n-nukûl*, 56.

⁷⁵ Dürrîzâde Mehmed Ârif Efendi, *Netîcetü'l-Fetâvâ* (İstanbul: İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 338; Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 1146); Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, haz. Nuri Akbayar (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 1/315; Altınsu, *Osmanlı Şeyhülislâmları*, 156-157; Özen, "Osmanlı Dönemi Fetvâ Literatürü", 268-270; Saffet Köse, "Netîcetü'l-Fetâvâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/26-27.

⁷⁶ (İstanbul: 1237, 1265)

⁷⁷ Eserde *Füsûlü'l-İmâdî*'ye yapılan bazı atıflar için bkz: Dürrîzâde Mehmed Ârif Efendi, *Netîcetü'l-Fetâvâ maa'n-nukûl* (1265), 9, 20, 38, 43, 80, 81, 99, 121, 122, 125, 137, 140, 188, 192, 201, 217, 244, 247, 255, 279, 291, 309.

“Zeyd, üzerinde yapı bulunan arazisinin üzerindeki yapıyı yıktıktan sonra Amr’a o araziye satsa, satış bedelini alsın ve araziye teslim etse, daha sonra Amr pişman olsa bu akdi fesh etmeye kadir olur mu?”

el-Cevap: Olmaz

Bir adam arazisinden bahsetmeksizin bir bina satın alsın, satış işlemi sadece bina için geçerli olup, arazi satışına konu olmaz. (İmâdî: 25 Fasil)”⁷⁸

2.7. Değerlendirme

Yukarıda incelemiş olduğumuz eserler göz önünde bulundurulduğunda *Füsûlü’l-İmâdî*’ye 42 defa olmak kaydıyla en az atıf, *Fetâvâ-yı Fevziyye maa’n-nukûl* isimli eserde; 144 kere olmak kaydıyla en çok atıf ise *Fetâvâ-yı Ali Efendi maa’n-nukûl* isimli eserde gerçekleştirilmiştir. Yani incelemiş olduğumuz bütün eserlerin müellifleri 42’den az olmamak şartıyla *Füsûlü’l-İmâdî*’ye müracaat etmiş, verdikleri fetvâlara ise bu eserdeki meseleler mesned teşkil etmiştir. Elde ettiğimiz bu veriler, *Füsûlü’l-İmâdî*’nin Osmanlı şeyhülislamı, müftü ve kadıları tarafından ne kadar çok önemsendiğini ortaya koymaktadır.

Zikretmiş olduğumuz veriler ve esere yapılan atıf sayılarından hareketle *Füsûlü’l-İmâdî*’nin Osmanlı şeyhülislamı tarafından muteber bir kaynak kabul edildiğini ve Osmanlı dönemi fetâva türü eserlerinin temel kaynaklarından birisi olduğunu söylemek yanlış olmaz. Zira Osmanlı Fetvâhâne’sinin en önemli ve muteber fetâva mecmualarına bu eser kaynaklık etmiş ve nukûlü nüshalarda kendisine birçok kez atıfta bulunulmuştur.

3. Fusûlü’l-İmâdî’nin Hanefi Fıkıh Literatürüne Katkısı

Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve talebelerinin görüşleri Hanefi fıkıh literatürünün temellerini oluşturmuştur. Hanefi mezhebinin görüşlerinin önemli bir kısmı Ebû Hanîfe’nin önde gelen talebeleri vasıtasıyla kayıt altına alınmıştır. Zira Ebû Hanîfe’nin bizzat fikhî konulara hasredilmiş bir eserinin olmadığı ve görüşlerinin talebeleri aracılığıyla sonraki nesillere aktarıldığı bilinmektedir.

İmam Muhammed’in “zahirü’r-rivâye”⁷⁹ olarak anılan eserleri mezhebin ilk ve en güvenilir fûrû-i fıkıh kaynaklarını oluştururken; “nadirü’r-

⁷⁸ Dürrîzâde Mehmed Ârif Efendi, *Netîcetü’l-Fetâvâ maa’n-nukûl*, 118.

⁷⁹ *el-Asl, el-Câmi’u’l-kebir, el-Câmi’u’s-sagîr, es-Siyerü’l-kebir ve es-Siyerü’s-sagîr, ez-Ziyâdât.*

rivâye”⁸⁰ olarak adlandırılan ve âhâd yollarla rivayet edilen eserleri ise mezhep için önemli temel kaynaklardan sayılmıştır. Ebû Yûsuf’un günümüze ulaşmış fıkıh alanındaki ilk telif olarak kabul edilen *Kitâbü'l-Harac*’ı başta olmak üzere diğer eserleri de Hanefî fıkıh literatürünün gelişimine önemli katkı sunmuştur.⁸¹

Hanefî fıkıh literatürü içerisinde mezhep imamlarına ait görüşlerin delilleriyle birlikte açıklandığı, sistemli olarak tahlillerin yapıldığı muhtasar tarzı eserlerin yanı sıra, birçok metin, şerh ve haşiye çalışmaları da mezhep birikimi içerisinde yer almıştır.⁸² Ayrıca birçok fikhî problem ve meseleleri içeren “nevâzil/vâkıât” türü eserler ile fetâvâ türü⁸³ eserlerin sayısı da azımsanmayacak kadar çoktur. Ebû Hanîfe’den günümüze kadar mezhep birikimi içerisinde yer alan ve sayısı binlerce cilde ulaşan birçok eser, zengin bir literatürün oluşmasını sağlamıştır. Bu zengin literatür içerisinde yer alan *Füsûlü'l-İmâdî*’nin de etkilemiş olduğu birçok eserin var olduğu bilinmektedir. Çalışmamızda *Füsûlü'l-İmâdî*’nin etkilemiş olduğu bütün eserleri incelemek mümkün olmasa da uzun yıllar boyunca müftü, kadı ve müderrislerin müracaat ettiği fıkıh kitaplarından *Câmiu'l-Fusûleyn*, *Mecma'u'l-enhur* ile *Bahrü'r-râ'ik* isimli eserler incelenmiştir. Ayrıca kendisine kadar yazılan temel Hanefî kaynaklarının neredeyse tamamına atıfta bulunan *Reddü'l-muhtâr* ile *Mecelle*’nin kaynaklarını ortaya koyan *Mir'ât-ı Mecelle* de bu çalışma kapsamına dâhil edilmiştir.

⁸⁰ *el-Asâr, el-Kesb, Keysâniyyât, el-Hücce 'alâ ehli'l-Medine, el-Cürcâniyyât, el-Hârûniyyât, er-Rakkıyyât*. Hanefî mezhebindeki nevâdir literatürü hakkında detaylı bilgi için bakınız: Orhan Ençakar, *Hanefî Mezhebi Nevâdir Literatürü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 91-105.

⁸¹ Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1281-1283; Muhammed Emîn İbn Âbidîn, *Mecmû'atü resâ'ili İbn 'Âbidîn* (Beyrut: ts), 1/16-17; Fuat Sezgin, *Geshichte des arabischen Schrifttums* (Leiden: 1967-2010), 1/422-431; Hayreddin Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi* (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1974), 96-99; Ahmet Özel, “Fıkıh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/14-22; Ahmet Özel, “Hanefî Mezhebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/21-27.

⁸² Ahmed b. Muhammed Nasîrüddîn el-Nigîb, *el-Mezhebü'l-Hanefî* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2001), 2/441-603; Ali Bardakoğlu, “Hanefî Mezhebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/1-21.

⁸³ Özen, “Osmanlı Dönemi Fetvâ Literatürü”, 262-375.

3.1. Câmiu'l-Fusûleyn

Müftü ve kadıların el kitabı olarak nitelendirilen eser, Osmanlı fetret döneminin önemli fakihlerinden Bedreddin Simâvî'ye (ö. 823/1420) aittir. Simâvî; *Câmiu'l-Fusûleyn*'i Edirne'de Mûsâ Çelebi'nin kazaskeri iken 814/1411 yılında on aydan daha kısa bir sürede tamamlamıştır. Eser, mukaddimedede ifade edildiği üzere Usrûşenî ile İmâdî'nin *el-Fusûl* isimli eserlerinden derlenerek yazılmıştır. *Fusûl*'lerin bir derlemesi olan eser, müellif tarafından *Câmiu'l-Fusûleyn* olarak adlandırılmıştır. *Câmiu'l-Fusûleyn* kendisinden sonra yazılan birçok fûrû-i fıkıh, fetâvâ ve fevâid kitaplarını etkilemiş ve *Mecelle*'de yer alan maddelere de kaynaklık etmiştir.⁸⁴ *Câmiu'l-Fusûleyn*, Osmanlı muhitinde kendisinden çokça iktibas yapılan eserlerin başında gelmektedir.⁸⁵ Farklı kütüphanelerde eserin birçok yazma nüshası⁸⁶ olmakla birlikte eserin basımı⁸⁷ da gerçekleştirilmiştir.

3.2. Bahrü'r-râ'ik

Eser, Neseî'nin (ö. 710/1310) *Kenzü'd-Dekâik* isimli eserin en önemli şerhlerinden biridir. Bu şerh, Zeynüddîn İbn Nüceym (ö. 970/1563) tarafından "el-İcâretü'l-fâside" bölümüne kadar yazılmış, Muhammed Ali et-Tûrî (ö. 1004/1595) tarafından bir tekmile ile tamamlanmıştır. Eser, İbn Âbidîn'e ait *Minhatü'l-hâlik* haşiyesiyle birlikte 1311/1893 yılında Kahire'de 8 cilt olarak

⁸⁴ Bedreddin Simâvî, *Câmiu'l-Fusûleyn* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, 119), Mukaddime; Taşköprizâde, *eş-Şekâik*, 33; Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/566; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 127; Gedik, *Câmiu'l-Fusûleyn* İsimli Eseri Işığında Şeyh Bedreddin'in Fıkhi Görüşleri, 10-108; Recep Cici, "Osmanlı Klâsik Dönemi Fıkıh Kitapları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3/5 (2005), 233-234; Özen, "Osmanlı Dönemi Fetvâ Literatürü", 344-346.

⁸⁵ *Câmiu'l-Fusûleyn*'i kaynak olarak kullanan ve ondan iktibasta bulunan bazı eserler hakkında detaylı bilgi için bkz.: Gedik, *Câmiu'l-Fusûleyn* İsimli Eseri Işığında Şeyh Bedreddin'in Fıkhi Görüşleri, 112-118; Pehlül Düzenli, "Osmanlı Fetvâsında 'Muteber Kaynak' ve 'Müftâ Bih Mesele' Problemi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 9/22 (2013), 32-65.

⁸⁶ Bedreddin Simâvî, *Câmiu'l-Fusûleyn* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, 119; Ayasofya, 1531; Mahmud Paşa, 176; Damad İbrahim, 502).

⁸⁷ Kahire 1300; Bulak 1301.

basılmıştır. Eserin son cildi et-Tûrî'ye ait tekmiLEDİR.⁸⁸ Hanefî fıkıhının önemli kaynakları arasında yer alan eserde tespit edebildiğimiz kadarıyla *Füsûlü'l-İmâdî'*ye kendi ismiyle 24, İmâdî ismiyle 163 defa atıfta bulunulmuştur.⁸⁹

3.3. Mecma'u'l-enhur fi şerhi Mülteka'l-ebhur

Eser, Osmanlıda müderrislik, kadılık ve kazaskerlik gibi önemli görevleri ifâ eden Şeyhîzâde Abdurrahman Efendi'ye (ö. 1078/1667) aittir. İbrâhim el-Halebî'nin (ö. 956/1549) *Mülteka'l-ebhur* isimli eserinin en meşhur şerhlerden olan *Mecma'u'l-enhur*, Osmanlı döneminin önemli eserlerinden biri olmuş ve *Mecelle'*de zikredilen birçok maddeye de kaynaklık teşkil etmiştir.⁹⁰ Eserin farklı baskıları bulunmaktadır.⁹¹ Eser üzerinde yapmış olduğumuz araştırmada tespit edebildiğimiz kadarıyla *Füsûlü'l-İmâdî'*ye *Füsûlü'l-İmâdî* kaydıyla 2, İmâdî kaydıyla ise 16 defa atıfta bulunulmuştur.⁹²

3.4. Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr

Eser, son dönem Hanefî fakihlerinden İbn Âbidîn'e (ö. 1252/1836) aittir. Bu eser, Timurtaşî'nin (ö. 1004/1596) *Tenvîrü'l-ebşâr*'ına Haskefî'nin (ö. 1088/1677) *ed-Dürrü'l-muhtâr* adıyla yazdığı şerhin haşiyesidir. Veciz bir üslupla kaleme alınan eserde sahih, esah, mutemet ve müftâ bih olan görüşlere işaret edilmiş, hükümlerin delillerine yer verilmiş ve Hanefî eserlerin yanı sıra diğer mezheplerin eserlerinden de istifade edilmiştir. İbn Âbidîn kendi görüşlerini aktarmış, başvurduğu eserlerde yanlış olduğunu düşündüğü bazı ibareleri ise düzeltmiştir.⁹³ Ayrıca eserin farklı baskıları yapılmıştır.⁹⁴ Yapmış ol-

⁸⁸ Ahmet Özel, "İbn Nuceym (Hayatı ve Eserleri)", Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi 3 (Ankara 1979), 371-372; Ahmet Yaman, "Kenzü'd-dekâ'ik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2022), 25/261-262.

⁸⁹ Eserde *Füsûlü'l-İmâdî'*ye yapılan bazı atıflar için bkz: Zeynüddin İbn Nuceym, *Bahrü'r-râ'ik Şerhi Kenzi'd-dekâ'ik* (*Minhatü'l-Hâlik* haşiyesiyle birlikte) thk. Zekeriyya Ümeyrât (Beirut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997).

⁹⁰ Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1815; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin*, 1/549.

⁹¹ İstanbul, 1240, 1241, 1300, 1310; Kahire, 1298.

⁹² Şeyhîzâde Damad Efendi, *Mecma'u'l-enhur fi şerhi Mülteka'l-ebhur* (Beirut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998/1419)

⁹³ Muhammed Abdüllatif Salih el-Ferfûr, *İbn Âbidîn ve eseruhû fi'l-fıkhi'l-İslâmî* (Dımeşk: Dârü'l-beşâir, 2001), 2/665-676; Mustafa Ateş, *Son Dönem Osmanlı Fakihlerinden İbn Âbidîn'in Fıkıhcılığı* (*Reddû'l-Muhtâr Örneği*) (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,

duğumuz araştırmada tespit edebildiğimiz kadarıyla *Füsûlü'l-İmâdî'*ye *Füsûlü'l-İmâdî* kaydıyla 18, İmâdî ismiyle ise 130 defa atıfta bulunulmuştur.⁹⁵

3.5. Mir'ât-ı Mecelle

Eser, Kayseri doğumlu Mesud Efendi'ye (ö. 1311/1894) aittir. Osmanlı'nın son dönem âlimlerinden Mesud Efendi, Mûzıkâ-i Humâyun Mektebi'nde Arapça muallimliği görevini ifâ etmiş, Mekke payesi unvanını almış ve Kayseri müftülüğü yapmış, dönemin önemli âlimlerindendir. *Mir'ât-ı Mecelle* isimli eserde *Mecelle'*de zikredilen maddelerin dayandığı fikhî hükümler ve bu hükümlere mesnet teşkil eden kaynaklara işaret edilmiştir. Eserin hicri 1299 ve 1302 tarihli baskıları bulunmaktadır.⁹⁶ Tespit edebildiğimiz kadarla *Mir'ât-ı Mecelle'*de *Füsûlü'l-İmâdî'*ye 25 yerde atıfta bulunulmuştur. Esere bu kadar atıfta bulunulması eserin Osmanlı'nın son dönemine kadar önemini yitirmediğini ve muteber kaynaklardan sayıldığını göstermektedir.

4. Fetâvâ ve Hanefi Fürû-ı Fıkıh Eserlerinde Fusûlü'l-İmâdî'nin Kaynak Olarak Kullanılmasının Örnekleri

*Füsûlü'l-İmâdî'*den yapılan nakiller incelendiğinde eserden yapılan nakil ve iktibasları kendi içerisinde doğrudan iktibas, dolaylı iktibas ve karma yöntem olmak üzere üç kısma ayırabiliriz. Bu iktibas yöntemleri ve örnekleri kısaca şunlardır:

4.1. Fusûlü'l-İmâdî'den Doğrudan İktibas Yapılmasına Örnekler

Burada doğrudan iktibastan kastımız fakihlerin başka kaynaklar üzerinden değil de bizzat *Füsûlü'l-İmâdî'*den alıntı yaparak meseleyi aktarmalarıdır. Bu iktibas yönteminde "Bu mesele *Füsûlü'l-İmâdî'*de şöyledir/şöyle denmiştir", "*Füsûlü'l-İmâdî'*de böyle zikredilmiştir" veya "İmâdî'nin *Füsûlü'*nde böy-

---

Doktora Tezi, 2019), 31-113; Ahmet Özel, "İbn Âbidîn, Muhammed Emîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/292-293.

⁹⁴ Bulak, 1272, 1286; İstanbul, 1291, 1307; Kahire, 1263, 1323.

⁹⁵ Muhammed Emîn İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr şerhi Tenvîri'l-ebşâr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1412/1992).

⁹⁶ Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 4/1088-1089; Kemal Yıldız - Tayyip Nacar, "Mir'ât-ı Mecelle'de Belirtilen Mecelle Kaynakları" *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 20 (2012), 89; Ferhat, Koca, "Mesud Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2004), 29/344-345.

ledir" şeklinde ifadeler kullanılarak alıntı yapılır. Konumuza örneklik teşkil eden misallerden bazıları şunlardır:

1- Bedreddin Simâvî *Câmiu'l-Fusûleyn* isimli eserinde caiz bir akitle satın alınan malın müşterinin elindeyken noksanlaşması durumunda satıcının paranın tamamını alıp alamayacağı konusunu ele almış ve konuyla ilgili *Fusûlü'l-İmâdî*'den şu aktarımda bulunmuştur:

"İmâdüddîn'in *el-Fusûl*'ünde: Zamanımız fakihlerinin fetvâsı böyle bir işlemin hükmünün rehin hükmü gibi olduğu ve dolayısıyla satılan malın noksan olan kısmının düşeceği, geri kalanın ise bedelinin ödeneceği yönündedir. Ancak müşteri kendisi malı telef etmişse kıymetini tazmin etmesi gerekir."⁹⁷

2- *Reddû'l-muhtâr*'da yük taşımak için kiralanan bineğe binilip binilmeyeceği konusunda *Fusûlü'l-İmâdî*'den şu iktibasta bulunulmuştur:

"Bir kimse bir yerden evine kadar buğday taşımak için bir binek kiralasa, yük taşıdıktan sonra dönüş yolunda kiralamış olduğu bineğe binebilir."⁹⁸

İbn Âbidîn'in yukarıdaki açıklamasına göre yük taşımak için kiralanan bineğe binilebilir. Bunda bir beis olmadığı gibi, kişi bu fiili gerçekleştirmekle kira akdine muhalefet etmiş de değildir.

3- İbn Nüceym, *Bahrü'r-râ'ik*'da itikâfın şarta bağlanmasının caiz olup olmayacağı konusunu ele almış ve konuyla ilgili *Fusûlü'l-İmâdî*'den doğrudan alıntı yaparak şu açıklamaya yer vermiştir:

"*Fusûlü'l-İmâdî*'de belirtildiğine göre itikâfın şarta bağlanması sahih değildir ve böyle bir şart bağlayıcılık da ifade etmez."⁹⁹

4- *Fetâvâ-yı Ali Efendi maa'n-nukûl* isimli eserde borç iddiasıyla ilgili bir fetvâ nakledilmiş ve fetvâyâ mesned teşkil eden olay *Fusûlü'l-İmâdî*'den doğrudan nakil yapılmak suretiyle aktarılmıştır. Konumuza örneklik teşkil eden mesele kısaca şöyledir:

⁹⁷ Bedreddin Simâvî, *Câmiu'l-Fusûleyn* (Halet Efendi, 119), 149b.

⁹⁸ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 6/34.

⁹⁹ İbn Nüceym, *Bahrü'r-râ'ik Şerhi Kenzi'd-dekâ'ik* (Minhatü'l-Hâlik haşiyesiyle birlikte), 6/201.

“Zeyd Amr’a sana şu kadar kuruş borç vermiştim geri ver diye dava etse Amr da benim Bekir’den o kadar kuruş alacağı vardı. Bekir’e ‘alacağı sana havale etmesini söylemiş sen de bunu kabul etmiştin ve daha sonra sana havale edilen kuruşları ise bana vermiştin’ dese ve bu konuda beyyine getirse Zeyd davayı def’e¹⁰⁰ kadir olur mu?

el-Cevap: Olur

Bir kimse başka birisine sana on dirhem borç vermiştim diye iddiada bulunsa diğeri de ‘Evet bana on dirhemi falanca kimseye vermem için verdin ben de o kişiye dirhemleri verdim’ dese ve beyyine sunsa bu def’ sahih olur. (İmâdî; yedinci faslın son kısmı)”¹⁰¹

5- *Behcetü’l-Fetâvâ maa’n-nukûl* isimli eserde babanın yetişkin kızının bilgisi olmaksızın gerçekleştireceği muhâlea¹⁰² akdinin geçerliliği konusu ele alınmış konuyla ilgili fetvâya mesned teşkil eden mesele *Fusûlü’l-İmâdî*’den naklen şöyle aktarılmıştır:

“Zeyd, büyük kızı Hind’in eşi Amr ile Hind’in haberi olmaksızın mehrine karşılık muhâlea akdi gerçekleştirse ancak kocası mehri tazmin etmeden Hind’in konudan haberi olsa ve bu anlaşmaya onay vermese boşanma vuku bulur mu?

el-Cevap: Olmaz

Tazmin sorumluluğu olmayan fuzûlînin gerçekleştirmiş olduğu muhâlea akdi geçerli olmaz ve talak da vuku bulmaz. Ancak buluşa ermeyen küçük kız için böyle bir durum da muhayyerlik vardır. Buluşa erdiğinde fuzûlînin gerçekleştirdiği akde onay verirse boşanma gerçekleşir ve koca da mehri ödemekten beri olur. (İmâdî; yirmi dördüncü fasıl fuzûlînin sulh bölümü)”¹⁰³

Yukarıda zikredilen örnekler incelendiğinde iki farklı şekilde kaynak kullanımı yapılarak doğrudan iktibas yöntemine müracaat edildiği görülür. Birincisi, “*Fusûlü’l-İmâdî*+mesele” şeklinde olup, yani önce kaynak zikredilmiş

¹⁰⁰ Def’ 1) Vermek, ödemek, savmak. 2) Davalı tarafından davacının davasını bertaraf edecek karşı bir dava açılması. Hacı Yunus Apaydın, *Yargılama Usûlüne Dair Câmiu’l-Fusûleyn* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2012), 1203.

¹⁰¹ Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi maa’n-nukûl*, 2/430.

¹⁰² Muhâlea (Hul’): Bir bedel karşılığında kocanın karısını boşaması. Seyyid Şerif el-Cürçânî, “hul’”, *Mucemü’t-Ta’rifât*, tahk. Muhammed Sıddık Mişâvî (Kahire: Dârü’l-Fazile, ts.), 89.

¹⁰³ Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü’l-Fetâvâ maa’n-nukûl*, 102.

daha sonra ise mesele aktarımına geçilmiştir. İkincisi ise “mesele+Fusûlü'l-İmâdî” şeklinde olup, bu yöntemde ise önce mesele zikredilmiş daha sonra kaynağa atıfta bulunulmuştur.

4.2. Dolaylı İktibas Yöntemi

Dolaylı iktibastan kastımız fakihlerin ele almış oldukları konuyu *Fusûlü'l-İmâdî* den aktardığını söyleyen başka kaynaklardan iktibas etmeleridir. Yani fakihlerin *Fusûlü'l-İmâdî* yerine ondan aktarım yapan kaynaklara müracaat ederek meseleyi o kaynaklar üzerinden aktarmalarıdır. Konumuza örneklik teşkil eden misallerden bazıları şunlardır:

1- *Mecma'u'l-enhur* isimli eserde bir çocuğun nesebinin tespiti konusunda şu açıklamaya yer verilmiştir:

*“ed-Dürer'de Fusûlü'l-İmâdî'den naklen şöyle denilmiştir: Bir adam bir çocuk için 'bu çocuk benimdir' dese daha sonra 'benim değildir' dese sonra tekrardan 'bu çocuk benim çocuğumdur' dese adamın bu ikrarı sahih ve geçerli olur. Bu ikrarla çocuğun nesebi belli olur ve çocuk veledi zina isnadından korunmuş olur.”*¹⁰⁴

2- *Bahrü'r-râ'ik* da *Şerhi'l-Vahbâniyye'nin Fusûlü'l-İmâdî* den neseb tespiti konusunda şu aktarımda bulunduğu zikredilir:

*“Ebû Hanîfe'ye göre yalan söylemesi mümkün olmayan bir topluluğun şahadeti ile nesebi tespit edilemeyen çocuğun nesebi bilinebilir. İmameyn'e göre ise adil iki kişinin şahadeti nesebin tespiti için yeterlidir. Fetvâ İmameyn'in kavline göredir.”*¹⁰⁵

Dolaylı iktibas yöntemi doğrudan iktibas yöntemine kıyasla kendisine daha az müracaat edilen yöntemlerinden biridir.

4.3. Karma Yöntem

Bu yöntemden kastımız fakihlerin iktibas yaptıkları kaynakları zikrettikten sonra “*Fusûlü'l-İmâdî* de de böyledir” diyerek meselenin bu kaynakta da zikredildiğine işaret etmeleri veya meselenin *Fusûlü'l-İmâdî* den aktarımı sağlandıktan sonra diğer kaynaklarda da geçtiğine atıfta bulunmalarıdır. Konumuza örneklik teşkil eden misallerden bazıları şunlardır:

¹⁰⁴ Şeyhizâde Damad Efendi, *Mecma'u'l-enhur*, 2/287.

¹⁰⁵ İbn Nüceym, *Bahrü'r-râ'ik Şerhi Kenzi'd-dekâ'ik (Minhatü'l-Hâlik haşiyesiyle birlikte)*, 7/73.

1- *Fetâvâ-yı Ali Efendi maa'n-nukûl* isimli eserde vakfedilen malların satışıyla ilgili aktarılan fetvâ ve fetvâya mesned teşkil eden mesele şöyle nakledilmiştir:

“Zeyd, mütevellisi olduğu vakfa ait orman korusundan ağaç kesmeleri için bazı kimselerle anlaşsa, orman korusunun yakınında bulunan köy ahalisi de ‘bu ağaçlar bizim köye daha yakındır biz bunları kestirmeyiz’ diyerek buna engel olmak isteseler buna engel olabilirler mi?”

el-Cevap: Olamazlar

Vakfedilen binanın yıkılmadan önce satışı caiz olmadığı gibi vakfedilen meyve ağaçlarının da kesilmeden önce satışı caiz değildir. Ancak vakfedilen bina yıkıldıktan sonra; vakfedilen meyve ağaçları da kesildikten sonra satılabilir. (*Fusûlü'l-İmâdî'de Tatarhâniyye ve Bahrü'r-râ'ik'da böyledir.*)¹⁰⁶

2- *Mecma'u'l-enhur* isimli eserde nakledildiğine göre *el-Muhît* sahibine bir kimse bir adamın damarını kesse ve adam kan kaybından ölse ne gerekir diye sorulmuş o da kisasın vâcib olduğunu belirtmiştir. *Mecma'u'l-enhur* sahibi aynı görüşün *Fusûlü'l-İmâdî'de* de yer aldığını belirtmektedir.¹⁰⁷

3- *Bahrü'r-râ'ik'da* istihkâk ve hibe konusunu kapsayan bir mesele aktarılmış ve konuyla ilgili benzer hükümlerin *Fusûlü'l-İmâdî ve el-Muhîtü'l-Burhânî'de* geçtiğine işaret edilmiştir. Konumuza örneklik teşkil eden mesele kısaca şöyledir:

“Bir kimse bir konağın kendisine hibe edildiğini iddia etse diğer bir kimse ise konağın yarısını satın aldığını söylese ve bunu beyyineyle ispat etse konağın hibe edildiğini iddia eden kimsenin beyyinesi kabul edilmez. Hâkim satın aldığını iddia edip bunu ispatlayan kimsenin lehine hükmeder. *Fusûlü'l-İmâdî ve el-Muhîtü'l-Burhânî'de* böyledir.”¹⁰⁸

İncelemiş olduğumuz eserler dikkate alındığında kullanılan üç iktibas yöntemi arasından doğrudan iktibas yöntemine daha fazla müracaat edildiği

¹⁰⁶ Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi maa'n-nukûl*, 1/242.

¹⁰⁷ Şeyhizâde Damad Efendi, *Mecma'u'l-enhur*, 2/393; Benzer örnekler için bakınız: 1/714.

¹⁰⁸ İbn Nüceym, *Bahrü'r-râ'ik Şerhi Kenzi'd-dekâ'ik (Minhatü'l-Hâlik haşiyesiyle birlikte)*, 7/239.

ve fakihlerin karma iktibas yöntemini dolaylı iktibas yönteminden daha fazla kullandıkları gözlemlenmektedir.

Sonuç

Birçok âlimin yetiştiği ilmiyeye mensup bir ailede yetişen Ebü'l-Feth Zeynüddîn el-İmâdî meşhur *Hidâye* sahibi Burhâneddîn el-Mergînânî'nin torunu olup, dedesi ve babası gibi fakih bir kişiliğe sahiptir. Fürû-ı fıkıh ve yargılama hukukuna dair yazmış olduğu *Fusûlü'l-İmâdî* adlı eseri fıkıh alanında bilinen tek eseridir. Mâverâünnehir'in Fergana bölgesinde Osmanlı devleti kurulmadan önce kaleme alınan eserin Osmanlı coğrafyasında şöhret bulması, birçok fakihin esere teveccüh göstermesi, şeyhüislâm, kadı ve müftülerin eserlerine kaynaklık etmesi eserin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Osmanlı şeyhüislâmlık makamının en çok itibar ettiği bazı fetvâ mecmularının nüküllü nüshalarında esere birçok kez atıfta bulunulması, şeyhüislâm, müftü ve kadıların verdikleri fetvâ ve hükümlere eserin kaynaklık teşkil etmesi, eserin fakihler nezdinde ne kadar kıymetli olduğunu ortaya koymasının yanı sıra mezhep birikimi ve mezhep fıkıh literatürüne katkısına da işaret etmektedir.

Osmanlı coğrafyasında kaleme alınan ilk dönem fürû-ı fıkıh eserlerinden biri olarak değerlendirebileceğimiz *Câmiu'l-Fusûleyn*'den, son dönem fürû-ı fıkıh eserlerinden *Reddü'l-muhtâr*'a kadar birçok fıkıh eserine kaynaklık eden *Fusûlü'l-İmâdî*'nin mezhep literatürüne katkısı aşikârdır. Zira bu eserden sayısız yüzlere ulaşan iktibaslar yapılmış ve birçok görüş ve fetvâ nakledilmiştir. Ayrıca bu eser, *Mecelle*'de yer alan birçok kanun maddesine de kaynaklık etmiştir. Bu da bize eserin Osmanlı'nın son dönemlerine kadar önemini yitirmediğini ve muteber kaynaklardan sayıldığını göstermektedir.

Kaynakça

Aksoy, Hasan. "Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/485-486. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Altınsu, Abdülkadir. *Osmanlı Şeyhüislâmları*. Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1972.

- Apaydın, Hacı Yunus. *Yargılama Usûlüne Dair Câmiu'l-Fusûleyn*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2012.
- Arslan, Emine. "Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi'nin Fetvâ Mecmuası ve Kaynaklarının Değerlendirilmesi". *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası, Âlimler, Müesseseler ve Fikri Eseler XVI. Yüzyıl*. 2017, 277-293.
- Atar, Fahrettin. "Fetvâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/486-496. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Ateş, Mustafa. *Son Dönem Osmanlı Fakihlerinden İbn Âbidîn'in Fıkıhcılığı (Reddü'l-Muhtâr Örneği)*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Bağdatlı İsmâil Paşa. *Hediyetü'l-ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellefîn*. By.: Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, ts.
- Bardakoğlu, Ali. "Hanefi Mezhebi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/1-21. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Bedreddin Simâvî. *Câmiu'l-Fusûleyn*. Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, 119.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhâtı Fıkhiyye Kâmûsu*. İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi, 1985.
- Buhârî, Burhânüddîn (Burhânü's-şerîa) Mahmûd b. Abdilazîz. *ez-Zahîretü'l-Burhâniyye*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Cârullah, 650.
- Cici, Recep. "Osmanlı Klâsik Dönemi Fıkıh Kitapları". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. 3/5 (2005), 215-248.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf. *Mucemü't-Ta'rîfât*. thk. Muhammed Sıddîk Minşavî. Kahire: Dârü'l-Fazile, ts.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 1074.
- Çelebi, Kâtib. *Keşfü'z-zunûn*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.

- Dürrîzâde Mehmed Ârif Efendi. *Netîcetü'l-Fetâvâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 1146.
- Ebü'l-Leys-Semerkindî. *en-Nevâzil*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, He-kimoğlu Ali Paşa, 418.
- Ençakar, Orhan. *Hanefî Mezhebi Nevâdir Literatürü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Eser, Esra Kılavuz. *17 yüzyıl Şeyhülislâmlarından Çatalcalı Ali Efendi'nin (1631-1692) Fetâvâ'sı Işığında Fıkhi Düşünceleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Ergin, Hayri. *18. yy. Fetvâlarına Göre Osmanlı'da Gündelik Hayat (Behcetü'l-Fetava) Örneği*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. 2006.
- Ferfûr, Muhammed Abdülatîf Salih. *İbn Âbidîn ve eseruhû fi'l-fıkhi'l-İslâmî*. Dımeşk: Dârü'l-beşâir, 2001.
- Gedik, Şerif. *Câmiu'l-Fusûleyn İsimli Eseri Işığında Şeyh Bedreddin'in Fıkhi Görüşleri*. Yalova: Yalova Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer. *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr şerhi Tenvîri'l-epsâr*. Beyrut: Dârü'l-Fıkr, 1412/1992.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn. *Mecmû'atü resâ 'ili İbn Âbidîn*. Beyrut: ts.
- İbn Kutluboğa, Ebü'l-Adl Zeynüddîn. *Tâcü't-terâcim*. nşr. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf. Dımeşk; Dârü'l-Kalem, 1992.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Dâru's-sadr, ts.
- İbn Nuceym, Zeynüddîn. *Bahrü'r-râ'ik Şerhi Kenzi'd-dekâ'ik (Minhatü'l-Hâlik haşiyesiyle birlikte) thk. Zekeriyya Ümeyrât*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l 'İlmiyye, 1418/1997.
- İmâdî, Ebü'l-Feth Zeynüddîn. *Fusûlü'l-ihkâm fi usûli'l-ahkâm*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, 297.5.

- İmâdî, Ebü'l-Feth Zeynüddîn. *Fusûlü'l-ihkâm fi usûli'l-ahkâm*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Rağıp Paşa, 561.
- Karaman, Hayreddin. *İslam Hukuku*. İstanbul: İrfan Yayınevi, 1974.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-mü'ellifîn: Terâcimü musannifi'l-kütübi'l-'Arabiyye*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993.
- Kefevî, Mahmûd b. Süleyman. *Ketâibü alâmi'l-ahyâr min fukahâî mezhebi'n-Nu'mâni'l-muhtâr*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Rağıp Paşa, 887.
- Kemalpaşazâde, Şemsüddîn Ahmed. *Mühimmâtü'l-Müftî*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Çorlulu Ali Paşa, 280.
- Koca, Ferhat. "Mesud Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/344-345. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.
- Köse, Murteza. "Ferganalı Bir Hukukçu Mergmani ve Hidaye Adlı Eseri". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*.17 (Erzurum 2001), 345-363.
- Köse, Saffet. "Neticetü'l-Fetâvâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/26-27. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Kudûri, Ebü'l- Hüseyin Ahmed. *el-Muhtasar, (el-Lübâb şerhiyle birlikte)* Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-Arabî, 2010.
- Kureşî, Abdulkâdir b. Muhammed. *el-Cevâhirü'l-mudiyye fi-tabakâti'l-Hanefiyye*. nşr. Abdulfettâh Muhammed el-Hulv. Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübi'l-'Arabiyye, 1413/1993.
- Leknevî, Abdulhay. *el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*. Beyrut: Dârü'l-Ma'ruf, ts.
- Mehmed Süreyya. *Sicill-i Osmanî*. haz. Nuri, Akbayar. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Mergînânî, Burhâneddîn. *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedâ*. thk. Abdülhay el-Leknevî. Karachi: Mektebetü'l-Büşrâ, 2011.
- Mergînânî, Nizâmeddîn b. Burhan. *Cevâhiru'l-fikh*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa, 00341.

- Mevsilî, Ebü'l-Fazl Abdullah b. Mahmûd. *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*. thk. Şuây Arnavût. Dimeşk: Dâru'l-Risâleti'l-İlmiyye, 2009.
- Molla Hüsrev. *Mir'atü'l-usû'l fi şerhi Mirkâti'l-vusûl*. İstanbul: Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye Matbaası, 1321.
- Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi. *Müeyyezzâde Mecmûası*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 1109.
- Nesefî, Necmüddîn Ömer. *el-Fetâva'n-Nesefiyye*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fâtih, 2345.
- Nıgîb, Ahmed b. Muhammed Nasîrüddîn. *el-Mezhebü'l-Hanefî*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2001.
- Öğüt, Sâlim. "Fetâvâ-yı Fevziyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/443. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Özel, Ahmet. *Hanefî Fıkıh Âlimleri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.
- Özel, Ahmet. "İbn Nuceym (Hayatı ve Eserleri)". *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*. 3 (Ankara 1979), 361-378.
- Özel, Ahmet. "Behcetü'l-Fetâvâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/346. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Özen, Şükrü. "Osmanlı Dönemi Fetvâ Literatürü". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. 3/5 (İstanbul 2005), 249-378.
- Semerkandî, Ebü'l-Leys. *en-Nevâzil*. İstanbul: Süleymaniye, Hekimoğlu Ali Paşa, 418.
- Serkîs, Yûsuf İlyân. *Mu'cemü'l-matbûâti'l-'Arabiyye ve'l-mu'arreb*. Mısır: Matbaa' Serkîs, 1928.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme. *el-Uşûlü-s-Serahsî*. nşr. Ebu'l Vefâ el-Efgânî İstanbul: 1990.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme. *el-Mebsût*. Beyrut: Dârü'l-M'arife, 1989.
- Seyyid Feyzullah Efendi. *Fetâvâ-yı Fevziyye*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 1112.

- Sezgin, Fuat. *Geshichte des arabischen Schrifttums*. Leiden: 1967–2010.
- Şeyhîzâde Damad Efendi. *Mecmau'l-enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998/1419.
- Şimşek, Murat. "Bir Hanefî Klasiği: Mergînânî'nin el-Hidâye'si ve Üzerine Yapılan Çalışmalar". *Türkiye Araştırmalar Literatür Dergisi* 12/23 (2014), 279–321.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer. *el-Muhtasar*. nşr. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî. Kahire: 1370/1951.
- Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafa. *eş-Şekâiku'n-Nu'maniyye fî ulemâi'd devleti'l-Osmâniyye*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1975.
- Turan, Şerafettin. "Kemalpaşazâde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/238–240. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Büyük Osmanlı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- Yaman, Ahmet. "Kenzü'd-dekâ'ik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/261–262. İstanbul: TDV Yayınları, 2022.
- Yenişehirli Abdullah Efendi. *Behcetü'l-Fetâvâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fâtih, 2276.
- Yıldız, Kemal - Nacar, Tayyip. "Mir'ât-ı Mecelle'de Belirtilen Mecelle Kaynakları" *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*. 20 (2012), 87–105.
- Zahîrüddîn Ebû Bekr b. Ahmed b. Ömer. *el-Fevâ'idü'z-Zahîriyye*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu, 423.
- Zahîrüddîn Ebû Bekr Ahmed b. Ömer. *Fetâvâ'z-Zahîriyye*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Âşîr Efendi, 136.